

Arūnas Sverdiolas

VYTAUTO KAVOLIO SOCIOLOGIJOS FILOSOFINĖS GIJOS

Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: arunas.sverdiolas@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjami Kavolio sociologijos filosofiniai savirefleksiniai intarpai ir papildai. Asmens savivoką Kavolis gretino su civilizacija ir skirtingomis civilizacijomis, savąsias mąstymo prielaidas talpino teoriniame metakontekste šalia kitų, kitokių, skleidamas jų bendrybes ir skirtumus. Savajai išėivių kartai lemtingu dalyku Kavolis laikė simbolinės „žemės“, tikėjimo aš priklausymu savaime suprantamai prasmų visumai praradimą. Tremties situacijoje išryškėja dabartinio žmogaus patirtis ir jausena, darosi patiriamos pamatinės egzistencijos sąrangos. Parodoma, kad sąmoningumą Kavolis kildino ne iš teorinio, o iš jausminio, pasijinio santykio su tikrove: žmogiškoji branda yra susijusi su iliuzijų prarasties ir susižeidimo patirtimi. Egzistencializmo laisvės samprata, su kuria sietinas Kavolio filosofinis apmąstymas, atstovauja prigimčiai kaip sąmonei atsiveriančiam niekiui, bet nelaiduoja autentiškos savivokos. Tačiau iš sartiškojo niekio skleidžiasi asmeniniai įsipareigojimai, lemdami egzistencijos apibrėžtis, efemeriška žmogaus būtis įgyja substancijos. Egzistencijos nugamtinimą lydi tikrovės netikrumo pojūtis. Gretindamas savąjį tikrumo ieškojimą su Descartes'o ieškojimu, Kavolis teigė, kad dabartinei sąmonei būdinga egzistencijos pagrindų samprata: skauda, taigi esu. Antrasis žingsnis tikrumo kelyje – atjauta: skausmas yra tarpasmeninis savo prigimtimi. Savęs apmąstymą ir kūrimą Kavolis glaudžiai siejo su bendrijos simbolių išteklių, reikalingų suvokti savo ir savosios bendrijos egzistencijos prasmę, apmąstymu ir kūrimu. Tai dabartinės bendrijos buvimo sąlyga: žmogiškieji ryšiai, priklausomybės

ir įsipareigojimai yra sąmoningai padaromi ir palaikomi asmeninėmis pastangomis. Tačiau santykis su tikėjimo objektu kaip su „reikšminga iliuzija“ apima ir galimo neigimo momentą. Šalia aiškiai suvokiamos išitraukimo, įsipareigojimo galimybės visuomet išlieka atvira kita: būti visiškai laisvam nuo jos, sugrįžti į negatyvios laisvės plotmę be vertybių, saitų, įsipareigojimų.

RAKTAŽODŽIAI: aš, bendrija, egzistencija, iliuzija, įsipareigojimas, nužeminimas, sąmoningumas, savivoka, skausmas, solidarumas, tikėjimas.

Man teko ne kartą rašyti apie Kavolio idėjas, išsamiausiai – knygoje *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos* (Sverdiolas 2000: 51–93). Šiandien noriu dar kartą prie jų sugrįžti, išsiskaityti į tuos pačius Kavolio tekstus ir kai ką priminti jums ir sau pačiam, o kai ką aptarti kitaip, nes praėjęs laikas ne tikrai neišvengiamai dildo atmintį, bet ir keičia to, kas buvo pasakyta ar parašyta, prasmę, diktuoja pataisas, reikalauja daryti naujas išvadas ir atveria naujas perspektyvas. Ketinu aptarti tai, ką pavadinčiau Kavolio sociologijos audinio filosofinėmis gijomis. Jo sociologija buvo daugiašakė, apėmė meno, kultūros sociologiją, kultūros istoriją, psichologiją ir teoriją, sąmoningumo istoriją, civilizacijų analizę, moralinių kultūrų analizę ir kitas sritis. Savo darbą jis yra apibūdinęs ir kaip kultūros dirbtuvę, šitaip pabrėždamas performacinį jo pobūdį: kultūros apmąstymas yra vienas iš kultūros dirbamų darbų. Į visą šią įvairovę pažvelgsiu filosofiniu požiūriu.

Ar galima kalbėti apie Kavolio filosofiją? Tai priklausys nuo to, kaip suprasiime pačią filosofiją. Šiandien ji tokia atvira sąlyčiams ir sąveikoms su daugialype humanitarine bei socialine žinią, su mąstysenos, vaizduotės ir jausenos istorija, kad daug sunkiau nubrėžti disciplinų ribas, negu aptikti jų saitus. Svarbiausiu skiriamuoju filosofinio mąstymo bruožu laikau savitą jo refleksyvumą: filosofavimas yra ne tik dalykų, bet ir situacijų apmąstymas. O situacija yra tai, *kame* esi ir kas tvirtai sieja tave su dalykais, patenkančiais į tavo akiratį, tad jos apmąstymas visada yra refleksinis. Situacija giliai „įklampina“ tiriantįjį vieną ar kitą žmogiškosios tikrovės dalyką (sakykime – sociologą), lemia jo mąstyseną, jauseną ir veiksena, taip pat jo sąsają su tiriamuoju dalyku. Šitai reflektuojant, mėginama suvokti, iš kokio taško dalykai regimi ir kokias pasekmes tai turi pačiam tiriančiajam bei jo atliekamam tyrimui.

Kavolio darbuose nemaža tokių refleksinių intarpų, bet jie paprastai neilgi, kartais sentencinio pobūdžio. Pamatinės jo išvalgos išbarstytos įvairiose konkrečiose analizėse. Jis, pavyzdžiui, yra pastebėjęs, kad lyginamuosiuose civilizacijų tyrimuose „iš dalies patikrinami ir paties tyrinėtojo spontaniški polinkiai bei priešiškos nuostatos“ (Kavolis 1995a: 10). Šioje ištaroje matyti savita intelektualizmo sankaba su jausmiškumu, labai svarbi Kavolio galvosena suprasti. „Elementarios“,

tiesioginės, jausminės asmens reakcijos gretinamos su labai plataus akiračio ir aukšto abstrahavimo laipsnio mokslinė disciplina ir šitaip pastaroji tampa *aš* savivokos priemone. Toks *aš* gretinimas su civilizacija gali pasirodyti keistai egocentriškas, bet iš tiesų jis toks nėra, nes tai pastanga suprasti ne tiek civilizaciją, kiek save patį. Civilizacija ar netgi kelios civilizacijos, gretinamos siaurais analitiniais aspektais, paverčiamos tarsi savotiškais Hermanno Rorschacho testais, kuriuose neapibrėžtų, bet sugestyvių pavidalų dėmės skirtingiems asmenims primena skirtingus dalykus ir pagal tai šie asmenys psichologinėje plotmėje atpažįstami kaip vienokie ar kitokie. Savo reakcijų tikrinimas yra tam tikra savirefleksija abstrakčios teorijos ar mokslinio (pirmiausia – plačiai suprasto sociologinio) tyrimo akivaizdoje. Šie filosofiniai intarpai tampa esminiais sociologijos papildais ir keičia ją „iš vidaus“. Kavolis atsargiai pateikė kai kurių socialinių mokslininkų (kuriems neabejotinai reikia priskirti ir jį patį) nuomonę, kad „tam tikros prielaidos apie žmogaus prigimtį, asmenybės pobūdį, žmonių polinkius, kuriais jie vadovaujasi, visada anksčiau ar vėliau išsiskverbia į socialines teorijas ir geriausia yra jas sąmoningai pripažinti savo teorijos dalimi“ (Kavolis 1996: 46). Kaip tik ties tokiais savirefleksiniais minties judesiais Kavolio tekstuose mėginasi susitelkti.

Vyraujantį Kavolio filosofavimo pobūdį ir kilmę aptarti nesunku – tai pirmiausia Albert'o Camus, taip pat Jeano-Paulio Sartre'o ir protestantų teologo Paulio Tillich'o egzistencializmas, atrodo, perimtas universitetinių studijų metais daugiau iš epochos kultūrinėje vaizduotėje ištirpusios filosofijos, skaitant rūpimas knygas, negu nuosekliau gilinantis į egzistencinės filosofijos pagrindus. Beje, pats Kavolis yra minėjęs to meto studentų domėjimąsi šiais autoriais. Galima būtų pridėti konkretinančių ir niuansuojančių filosofinių istorinių apibūdinimų. Kavolis visada daug skaitė ir įterpinėjo į savo teorinį instrumentarijų bei derino vis naujas ir skirtingas perspektyvas. Vis dėlto svarbiausios orientacijos išliko.

Tačiau tokie objektyvuojantys asmens priskyrimai vienai ar kitai mąstymo kryptčiai ne kažin ką teduoda. Daug svarbiau išsiaiškinti, kaip filosofiniai elementai funkcionavo gyvame Kavolio mąstyme, kaip filosofinės gijos buvo įaudžiamos į jo plačiai suprastos sociologijos audinį. Mąstymas gyvas tada, kai mąstoma. Filosofija, kaip ir muzika, iš tiesų būna tikrai tada, kai ji „skamba“. Dažnai teks remtis trumpomis ištaromis ir hermeneutiškai atkurti tinkamą terpę, prasminę visumą, kurioje jos galėtų gyvuoti, skleistis kaip filosofiniai teiginiai. Tai mėginimas mąstyti kartu su Kavoliu ar paskui jį.

Filosofiniai elementai daugiausia pasirodo lietuviškuose Kavolio tekstuose. Tai ne atsitiktinumas. Yra gana ryškus paradigmatis skirtumas: angliškąjį jo darbai labiau orientuoti į institucionalizuoto mokslinio sociologinio diskurso kontekstą, o lietuviškąjį – asmenišką ir labiau savirefleksinį. Beje, panaši skirtis būdinga

prancūziškiems ir lietuviškiems Algirdo Juliaus Greimo tekstams. Ir Kavoliui, ir Greimui lietuvių kalba buvo intymi, sielos kalba. Filosofija jiems abiem taip pat buvo intymus dalykas, abu apie ją kalbėjo labai atsargiai ir, sakyčiau, droviai, tartum vengdami įžengti į jos sritį, pasisakyti išsamiau.

* * *

Kavolis bene raiškiausiai artikuliuo savo filosofinę poziciją žengdamas į ketvirtąją dešimtį ir kiek vėliau, 1961–1966 metais, rašydamas tekstus, paskui sudėtus į *Nužemintųjų generaciją*. Čia labai artimai šliejasi *Žmogaus genezė. Psichologinė Vinco Kudirkos studija*, pasirodžiusi 1963 metais, bet dalimis spausdinta periodikoje jau 1959-aisiais, straipsnis „Laisvės samprata socialiniuose moksluose“ rinkinyje *Lietuviškasis liberalizmas* (1959) ir kai kurie kiti tekstai. Tada jis kalbėjo savosios išeičių kartos ir „Santaros“ kultūrinio sąjūdžio vardu, nevengdamas daugiskaitos pirmojo asmens *mes*, nurodančio kolektyvinę subjektyvę tapatybę. Saulius Žukas yra atkreipęs dėmesį į šią gramatinę ypatybę ir pavadinęs ją „stilistine metamorfoze“, susijusia su tuo, kad Kavolis tapatinosi su savo aptariamais poetais (Žukas 1994: 7). Pasak Rimvydo Šilbajorio, „kyla keistas įspūdis, kad Kavolis (...) Mackų ir kitus nužemintuosius pavertė savimi, pavertė juos kavoliškais poetais, sugerdamas savin, į savo argumentą, jų eiles“ (Šilbajoris 2000: 111). Šilbajoris tokį poezijos interpretavimą vertino gana rezervuotai. Bet nagrinėjant ne literatūrinio kritinio, o teorinio ir filosofinio mąstymo atžvilgiu, ši rašysenos ypatybė reiškia ką kita. Pakanka priminti, kaip Martinas Heideggeris sugėrė savin ir pavertė haidegeriškais poetais Friedrichą Hölderliną, Georgą Traklį, Rainerį Maria Rilkę ir kitus. Tiesa, susilaukdamas panašaus į šilbajoriškąjį literatūros tyrinėtojo Emilio Steigerio priekaišto. Tačiau Alfonsas Nyka-Niliūnas yra labai tiksliai pastebėjęs: „Poezija visų pirma jam [Kavoliui] buvo pasaulio (o gal net pasaulio troškulio) reprezentacija, būties gyvybės laidas (...) Iš esmės jo santykis su poezija, ypač paskutiniu metu, jau buvo tapęs beveik grynai analitiniu, kaip su aplinka, su kuria jis santykiavo ne anekdotiškai, bet analitiškai, savo patirtis ne tik konstatuodamas, bet ir analizuodamas“ (Nyka-Niliūnas 2000: 272). Beje savo ruožtu Kavolis yra sakęs, kad Nykos-Niliūno eilėraščius reikėtų įtraukti į *Lietuvos filosofinės ir visuomeninės minties šaltinius*. Tarp Kavolio interpretuojamų literatūrinių bei kitokių tekstų ir jo dėstomos (taip pat ir literatūriniais tektais remiantis) filosofinės antropologijos susidaro hermeneutinio rato santykis: juose įskaitoma tai, kas šį konceptualinį branduolį sudaro.

* * *

Ir karta, ir kultūrinis sąjūdis – nepakankami ir, matyt, neišvengę iliuzijų tos bendrijos, kuriai Kavolis jautėsi priklausęs, apibūdinimai. Tačiau iliuzija, kaip matysime,

šiuo atveju suprastina ne kasdienine šio žodžio prasme, o transcendentaline – kaip tam tikro patyrimo sąlyga, be to – dar ir ponyčiškai radikaliai, be tradicinės savo priešpriešos – tikrovės. Vertėtų kruopščiai aiškintis, kiek Kavoliui buvo reikšmingas asmeninis pasikeitimas mintimis su tais savaisiais, ypač su Algimantu Mackumi, kurie pirmiausiai, tiesiogiščiausiai buvo jo *mes*. Savo ruožtu Valdas Adamkus prisiminė: „[J]am [Algimantui Mackui] Kavolis buvo žmogus, kuris giliau nei kas kitas suvokė mūsų patriotizmą. (...) Mackus suprato – formuojasi naujas mąstantis lietuvis toje naujoje aplinkoje. Tai buvo be galo artima Mackaus galvojimui. Mackus, jausdamas tą patį, išreiškė savo poezija – visiškai nauja vizija. (...) Mackus matė Kavolyje savo dvasios atspindį visai kitokioje plotmėje – ne poetinėje, o platesnėje – sociologinėje“ (Adamkus, Mieželis, Šmulktystys 2000: 245). Šis generacinis ir bendrijinis *mes* artikuliuojamas interpretuojant Algimanto Mackaus, Liūnės Sutemos ir kai kurių kitų poetų bei prozininkų kūrinius.

Bet labai gali būti, kad šitai išnagrinėjus, galiausiai iškiltų vienišas mąstytojas ir jo darbas su teksta. Gali būti, kad kaip tik tiek, kiek dialogas yra idiosinkrazinė iliuzija, jis transformuojasi į santykį su *alter ego*. *Alter ego* ieškojimas yra tam tikro pobūdžio savivokos pastanga, savosios tapatybės ir jos raiškos galimybių paieška, pastanga suprasti, kas esi, suradus artimą ir per jį. Keli tokie Kavolio *alter ego* – tai savirefleksijos priemonės, veidrodiniai dvyniai. Anaip tol ne atsitiktinai Adamkaus atsiminimuose panaudota refleksijos metafora: Mackus Kavolio sociologijoje išvelgęs savo poezijos atspindį. Artimųjų bendrija, saviškiai visuomet bent iš dalies yra paties mąstytojo vaizduotės kūrinys, tarpstantis kažkur tarp siekiamybės, iliuzijos ir išsipildymo kaip trapios ir sunkiai pagaunamos laimės. *Mes*, *alter ego*, savastį ir kitus įvardijimus sieja tankus tapatybių ir skirčių tinklas, kurį būtų nelengva išnarpinti. Tačiau, šiaip ar taip, pro bendrijinį *mes* aiškiai išvelgiamas Kavolio *aš*.

Šiuo intensyvių autentiškos savivokos paieškų laikotarpiu suformuluotų idėjų Kavolis niekad neatšaukė. Po 20 metų pasirodžiusiose *Sąmoningumo trajektorijoje*, įrašydamas savosios išėivių kartos mąstyseną į istorinį kontekstą, apibūdinamas jos vietą lietuvių kultūros modernėjimo vyksme, Kavolis galėjo pakartoti nemaža formuluočių. Žinoma, šioje mąstysenų istorijai priskirtinoje studijoje jis atsisakė *mes*, tačiau kilmės pėdsakas liko ganėtinai ryškus: nors artimumas savajai kartai ir paimamas į skliaustus, savita tos kartos patirtis vis tiek išlieka analitinės perspektyvos centru. Su laiku Kavolio nagrinėjimų ir svarstymų akiratis labai išsiplėtė, nuo dabartinio Vakarų žmogaus egzistencijos jo dėmesys kryo prie istorinės jos gelmės, sąmoningumo struktūrų ir jų transformacijų – Kavolio vadinamųjų signatūrų ir trajektorijų. Bet taip pat, kaip Michelio Foucault atveju, šis ir kiti artimi tyrimai vis tiek yra dabartinio mąstymo archeologija, aptinkanti ir iškelianti į dienos šviesą praeityje glūdinčias dabarties prielaidas. O Benedetto

Croce savo laiku yra apibendrinęs dar plačiau, sakęs, kad kiekviena istorija yra dabarties istorija.

Šalia savivokos per artimąjį ir istorinę jo gelmę pastangos, vėliau kristalizavosi kitokia – savivokos per tolimąjį, gretinimą su kitu, kitokiu pastanga. Ypač svarbi pasidarė sąmoningumo struktūros sąvoka, leidžianti kalbėti apie daugybinį sąmoningumo lauką, skirtingas sąmoningumo (ar tiesiog sąmonės) struktūras. Tuo pačiu savoji pozicija buvo įrašyta į daug platesnius topologinius rėmus. Toks *aš* įterpimas tarp kitų, kitokių yra veiksmingas savirefleksijos žingsnis: savojo mąstymo prielaidos, suvokiamos kaip priklausančios tam tikrai vietai ir tam tikram laikui, patalpintos analitiniame epochų, kultūrų ir civilizacijų lyginamųjų tyrimų lauke, atsiduria greta kitų, tolimų, vienu ar kitu atžvilgiu priešingų egzistencijos pavidalų ir per tokį gretinimą nušvinta papildoma šviesa.

Dabartinio vakarietiško asmens savivoką Kavolis taip pat gretino su erdvinėmis tolimųbėmis: ne tiktai su plačiausiu aprėpiamu kultūriniu visetu – civilizacija – bet ir su skirtingomis civilizacijomis. „Civilizacijos, be kita ko, yra susijusių individualių egzistencijos formų rinkiniai. (...) Individualios egzistencijos savo formą daugiausiai įgyja iš civilizacinių kontūrų (įskaitant ir svetimus), kuriuose jos patiriamos, tačiau civilizacijos savo kontūrus įgyja (ir nuolatos įgyja arba keičia) iš formų, į kurias individai organizuoja savo patirtį (Kavolis 1998: 41). Kavolis taip pat nagrinėjo skirtingas vadinamąsias tvarkos paradigmas ar *aš* tapatybių tipus. Net keliose iš jų taip pat atpažįstamas (nors ir nebedeklaruojamas) kavoliškasis *aš* arba *mes*. Šitaip sėvosios mąstymo prielaidos atsiduria teoriniuose lyginamuosiuose metakontekstuose šalia kitų, kitokių. Skleidžiant šių prielaidų bendrybes ir skirtumus, labai praplatėja savivokos akiratis, o kartu ji pagilėja.

* * *

Savajai išėivių kartai, subrendusiai be tiesioginės sąsajos su tėvyne, lemtingu dalyku Kavolis laikė prievartinį žemės praradimą. Jai apibūdinti jis netgi nukalė „nužemintųjų“ pavadinimą. Žemė jam – tai ne tiek fizinė tikrovė, geografija, kiek tam tikra vieta, kurioje erdviškai išsidėsto, telkiasi ir gyvuoja tam tikra istorinė tradicija. Gimtąją žemę atimanti prievarta interiorizuojasi, transformuojasi į vidinę koliziją. Tremtis – ne tiktai objektyvus, fizinis įvykis, istorijos faktas ar sociologinė tam tikros grupės charakteristika, bet ir tam tikras „sąmoningumas“ – patirtinis, fenomeninis, prasminis dalykas.

Ši patirtis anaipol nėra siaura, partikuliari, tai, pasak Kavolio, „žmogaus istorijoje, o ypač industrinės epochos žmogaus likimo simbolis“ (Kavolis 1994a: 71). Dabartinio žmogaus egzistencija yra tremtiniška. Tremtis kaip istorinis sociologinis įvykis yra ypatinga proga suvokti universalų kultūrinį lūžį ir esmines dabarti-

nio žmogaus egzistavimo sąlygas. O dabartinės žmogaus egzistencijos aprašymas savo ruožtu tampa pagrindu ir lemia tyrimų perspektyvą, kalbant apie pamatinį kultūros kismą, modernizaciją, taip pat pilnutinį ar nenuoseklų išsilaisvinimą ir kitus dalykus.

Vėliau žemės praradimą Kavolis laikė ne tikrai netolimos praeities ir dabarties, bet ir ateities problema. Jis yra išreiškęs mintį, kad tremtinių susidūrimas su pasauliu gali pasitarnauti kaip modelis apmąstant dabartinį ir būsimą Lietuvos susidūrimą su pasauliu globalizacijos vyksme. 1995 metais jis net siūlė ieškoti „šiokių tokių panašumų tarp jauno universiteto ir intelektualinio egzilio situacijos, kuri daugelį šiame šimtmetyje yra arba išlaisvinusi, arba galutinai sustingdžiusi“ (Kavolis 1995d: 4). Ši mintis yra vaisinga ir, gali būti, taps dar vaisingesnė ateityje, o analogija – dar artimesnė: šie iš anksto numatyto susidūrimo akiračiai dar nėra visiškai atsivėrę.

Istorinėje ir sociologinėje tremties situacijoje ypač išryškėja dabartinio žmogaus patirtis ir jausena, darosi patiriamos giluminės egzistencijos struktūros, kurių šiaip jau – neproblemiškai, savaime aiškiai priklausant tam tikrai bendrijai, prasmei jos visumai – nesimato ir todėl šios struktūros netampa dėmesio objektu. Tai nesąmoningumas. O sąmoningumas yra istoriškai kontingentiškas atsivėrimas tam, kas iš tiesų yra. Savosios žemės praradimas šia prasme yra gelminis sąmoningumo matmuo ar, tiksliau sakant, proga patekti į šį matmenį, į kurį galima giliau ar ne taip giliau panirti: tremtis „gilėja žmogaus sąmoningume“ (Kavolis 1994a: 85). Ji „gilėja“ ne pati savaime, o suprantant, kas tau iš tiesų nutiko.

Sąmoningumas – viena iš svarbiausių Kavolio filosofinių sąvokų. Tai anaip tol ne vien tikrai intelekto dalykas. Žymiu mastu jis kildinamas ne iš teorinio, o iš jausminio, pateminio, dargi pasijinio santykio su tikrove. Beje, *Nužemintųjų generacijos* paantraštė – *Egzilio pasaulėjautos eskizai*. Kavolis netgi kalbėjo apie visam XX amžiui būdingą „žmogaus egzistencijos pagrindų prarasties jausmą“ (Kavolis 1994b: 166). Gerokai vėliau, gretindamas skirtingų civilizacijų duomenis, jis apibendrino vakariečio biografiją kaip tokią, kuriai esminiai dalykai yra tremtis, kilmės bendrumo praradimas ir bandymai jį atkurti sąmoningomis pastangomis. Labai artimą sąmonės struktūrą Kavolis atpažino ir savo meto avangardinėje kultūroje (Kavolis 1995e: 141–142). Absurdo teatrą jis glaustai apibūdino šitaip: „žmogaus atitrūkimas nuo istorijos, nuo kitų žmonių, nuo kalbos, emocijos atsiejimas nuo prasmės, veiksmo nuo tikslo, nuo padarinių ir nuo „savęs paties“ (...) bei substancijų išgaravimas (...)“ (Kavolis 1995e: 139). Prarandant žemę, netenkama savaiminio ir, sakyčiau, naivaus tikėjimo, kad *aš* priklausau savaime suprantamai prasmių visumai. Šią prasme sąmoningumas yra tai, kas lieka išsi-skaidžius iliuzijoms.

Tačiau tai anaipol ne vien tiktai demaskuojantis ir tuo pačiu emancipuojantis judesys. Neturėti iliuzijų – anaipol nereiškia būti sąmoningu. Iliuzija yra esmiškai dvilypis dalykas. Visų pirma – Kavolio iliuzijos samprata yra po-nyčiška, visa apimanti, nepriešinama jokiai tikrovei. Šiek tiek senamadiškai kalbant, viskas yra iliuzijos, arba tėra tiktai iliuzijų spalvų ir atspalvių spektras. Reikšmių struktūras Kavolis apibūdina kaip reikšmingas iliuzijas, arba tokias, kurios neslepia jokios tikrovės, nes ir pati tikrovė susidaro tiktai ypatingame performatyve, kurį aptarsiu kiek vėliau. Vis dėlto tai nereiškia, kad iliuzijos, kad ir kokia ji būtų, galima tiesiog laikyti: jos būtis yra dialektiška, ją kone neišvengiamai lydi ar atitinka jos demaskavimas, siekiant tikrovės, tiesos. Mat tas, „kas niekada neturėjo iliuzijų, neapčiuopia visų žmogiškojo sąmoningumo dimensijų. Jis nežino, ką yra praradęs, ir neturi į ką susižeisti“ (Kavolis 1994a: 89). Sąmoningumo šaltinis yra skausminga susižeidimo patirtis. Tad neturėti į ką susižeisti – reiškia negalėti įgyti sąmoningumo tam tikro matmens. Sąmoningumo rasties judesys dvitaktis – sąmoningumas atsiranda ir gilėja tada, kai turi iliuzijų ir jas prarandi. Su skausmingos prarasties ir susižeidimo patirtimi yra susijusi žmogiškoji branda, „subrendimas žmogiškajai denatūralizuotos egzistencijos realybei“ (Kavolis 1994a: 69). Ar bereikia priminti, kad mokymasis iš kančių, *pathei mathos* yra gelminė graikų tragikų tema?

* * *

Mėginsiu išryškinti ir kiek išskleisti kelis svarbiausius Kavolio nagrinėjamus žmogiškosios tikrovės profilius. Ką gi atveria ši skausminga patirtis? Bene svarbiausiu šiuo atžvilgiu nužeminimo pasekmė yra ta, kad „[a]tplėštas nuo žemės, žmogus juo labiau pririštas prie savęs, nes tik jis pats tėra likęs jo vienintele nuosavybe“ (Kavolis 1994a: 71). Ši vienintelė žmogui belikusi nuosavybė, tikroji savastis, sudaranti žmogiškosios tikrovės branduolį, atsiduria patirties centre ir turi būti apmąstyta.

Svarbiausia egzistencinė patirtis yra pirmapradis asmens vienišumas. „Žmogus gimsta ne primityviose giminystės struktūrose, ne gentyje, jį supančioje saugiu ir šiltu priklausomybės jausmu. Žmogus gimsta tepriklausydamas sau. Prigimtis žmogui tiek teduoda“ (Kavolis 1994a: 78). Kitaip sakant, neduoda beveik nieko – ši „prigimtis“ yra kiaurai dialektiška, ribinė, ji paneigia save pačią – žmogus „iš prigimties“ neturi prigimties. Tai nėra sociologijos, psichologijos, kultūros istorijos, kultūros antropologijos ar mąstysenų istorijos fakto konstatavimas. Kiekvienoje iš šių plotmių kaip tik tektų teigti, kad gimstama ir gyvenama įvairių suvoktų ar nesuvoktų priklausymo struktūrų pagrindu. Tuo tarpu čia po visomis tomis struktūromis aptinkama kita, giliausia struktūra ar visų struktūrų prastruktūra, jų šaltinis – nepriklausomybė, nepriklausymas. Tai anapus visų šių disciplinų tarps-

tančios filosofinės ontologinės plotmės tezė. Iš esmės ji nesociologinė, anapuso sociologinė. Kavolis prabyla apie dalykus, kurie esą būdingi žmogui visur ir visada, nors ir labai skirtingai reiškiasi. Tačiau ši plotmė gali būti reikšminga sociologijai, gali tapti sociologinio audinio filosofine gija, jeigu sociologija atsiveria filosofiniam akiračiui, atsižvelgia į filosofines išvadas ir paverčia jas savo prielaidomis, šitaip pati įgydama filosofinį matmenį. Ši plotmė yra filosofinio apmąstymo padarinys.

Pirmą pradė egzistencijos neapibrėžtis yra laisvės kaip savistovaus asmens savęs lėmimo sąlyga. Tačiau nuo „prigimtinio“ vienišumo priklausanti laisvė atsotvauja „prigimčiai“ tiktai kaip sąmonei atsiveriančiam niekiui. Ši nihilistinė patirtis ne tiesioginė, o refleksyvi. Be to, ji negatyvi: kaip tik tokia patirtimi remiasi būtis ir niekio apmąstymas. Pati savaime ši patirtis nieko neduoda ir nelaiduoja, taip pat ir autentiškos savipratos. „Laisvė dviprasmiška. Neabejotini tėra mūsų įsipareigojimai“ (Kavolis 1994a: 95). Iš niekio skleidžiasi įsipareigojimai, lemdami egzistencijos apibrėžtis, arba tai, ką labai sąlygiškai galima vadinti jos savybėmis. Sąlygiškai, nes jos yra kilusios iš laisvės, tad bet kada gali nenumatomai pasikeisti. Štai kertinis Kavolio egzistencinės ontologijos teiginys: „Žmogaus būtis yra problemiška, nes jos prasmė nėra duota paveldėtoje tradicijoje, kuri tampa reliatyvia atžvilgiu to, kas iš jos išsivysto, ir visada yra reliatyvi atžvilgiu to, kas individo tikima. Žmogaus būtis, efemeriška iš prigimties, įgyja substancijos laisvais asmeniniais įsipareigojimais, kurie vykdomi istorinėse situacijose“ (Kavolis 1979: 25).

Pamėginkime išsiūreiti įdėmiau. Klasikinės filosofijos sąvokos čia yra apviršios. Ir Antikai, ir Naujiesiems laikams substanciskumo sinonimas iš esmės buvo daiktas su savybėmis. Būtis – tai daiktiškoji būtis, būti – reiškia būti daiktu, kas ne daiktiška, tas efemeriška. Tačiau yra dar ir Naujųjų laikų, Descartes'o „mąstantysis daiktas“ – sąmonė ir savitas jos substanciskumas. Kavolis kaip tik ir eina paskui Descartes'ą, tirdamas sąmonę, jos prigimtį. Tačiau eina nebe Naujiesiems laikams, o dabarčiai būdingu būdu. XX amžiaus filosofija, bene radikaliausiai – egzistencializmas, žmogaus substanciskumo šaltiniu paskelbė laisvę, esmiškai susijusią su substanciskumo priešybe – nieko neribojama savivale. Toks yra sartriškasis niekis. Taip pat ir substanciskumas suprantamas visiškai kitaip, negu anksčiau. Anaip tol ne atsitiktinai Kavolis pasirinko dalies kilmininko formą: žmogaus substanciskumas visuomet yra tik dalinis, o ne visuminis, žmogus ne *yra* substanciskas, ne turi vienas ar kitas savybes, o tam tikromis aplinkybėmis *įgyja* substancijos, pasirinkdamas ir veikdamas nustoja buvęs grynu niekiu ar gryna efemerija, iš dalies tampa kažkuo. Apibrėžti save – reiškia ne teoriškai save suvokti ir apibūdinti, o bent šiek tiek padaryti tuo, kas esi.

Taigi žmogiškoji būtis skleidžiasi niekio akiratyje per veiksmingą steigtį. Ši steigtis yra ne kas kita, kaip kultūros rastos mechanizmas, kūryba. Žmogui

būdingas gebėjimas duoti pradžią ypatingai kultūros tikrovei, kuri neišplaukia nei iš gamtos, nei iš žmogaus prigimties. Kultūra yra simboliinių sampratų, arba prasmų visuma. Kurdamas simbolius, pindamas vėberiškuosius prasmų tinklus, kuriuose kybodamas jis ir gyvena, žmogus vaduojasi iš tiesioginės priklausomybės nuo gamtos ir prigimties, abi jas nematerialiai, netiesiogiai užvaldo. Ryšio su simboliais, arba prasmėmis svarba ypač išryškėja krizės situacijose, krizinėse epochose. Perversmų laikotarpiais atsiranda ontologinio nesaugumo jausmas ir „psichologinis neaiškumas“, nes „nebėra *simboliškai įvertintų* socialinių struktūrų“ (Kavolis 1995c: 13) ir todėl nebelieka ribų, kurios šiaip jau suteikia asmeniui pastovumo. Jis nebetenka orientyrų ir nebeturi mato, kuriuo galėtų matuoti save. Įsigali diurkheimiškoji anomija (Sverdiolas 2010: 118–125, žr. skyrelį „Tvarkos akiratis. Durkheimio anomija“). Anomija virsta sistemine ir nuolat patiriama: „visuomenė gyvena nuolatinėje krizės ir anomijos būsenoje, kuri tampa normaliu dalyku“ (Durkheim 2002: 239).

* * *

Kai egzistencija nugamtinama, reljefiškai išryškėja, koks yra ribinės „prigimties“ ir kultūros santykio pobūdis. Šį vyksmą lydi dramatiškas ar netgi tragiškas, visą apimantis tikrovės netikrumo pojūtis. Pasak Kavolio, prarandant pasitikėjimą paveldėta tradicija, pajuntamas „bėgalinis netikrumas visko, kas nėra šiuo matu išbandyta“ (Kavolis 1994a: 102). Viskas atrodo netikra, ir šis pojūtis reikalauja tikrinti viską. Vienas iš svarbiausių filosofinių Kavolio siekių buvo kaip tik tikrovės virsmo netikrove situacijoje labai paaštrėjantis reikalas įveikti netikrumą. Arvydas Šliogeris yra pavadinęs Kavolį sokratiška, klausiančia ir nežinančia natūra (Šliogeris 2000: 229). Tačiau pastebėtina, kad ne kiekvienas nežinojimas yra sokratiškas. Vien kartoti paskui Sokratą, kad „aš žinau tik tai, kad nieko nežinau“ anaiptol nėra sokratiška. Sokratišką apmąstymą skatina nenumaldomas tikrumo ir žinojimo, įsitikinimo, kaip tai vadino Stasys Šalkauskis, troškimas.

Tikrumo klausimą Kavolis kėlė kai kuriais atžvilgiais panašiai, kaip Naujųjų laikų Sokratas – Descartes'as. Būtent jis radikaliai suabejojo pažinimo, teorijos, filosofijos pagrindais. Kavolio abejonė tam tikra prasme buvo dar radikalesnė, nes ji lietė ne teorinio pažinimo, o paties egzistavimo pagrindus.

Kavolio radikali abejonė remiasi esmišku sąmonės pasyvumu etimologine žodžio *passio* prasme, su jau minėtu jos pasijūškumu. Pasija, kęšmas, skausmas anaiptol nėra aktyviomis pastangomis sukuriami dalykai, veikiau priešingai – jie patiriami kaip tai, ko vengiama ir kas ištinka kaip lemtis, nepaisant jokių norų ir ketinimų. Descartes'o tikrumo paieška atvedė jį prie radikalaus *aš* sąmoningumo tezės: *cogito ergo sum*, „mąstau, taigi esu“, kuria jau nebeįmanoma abejoti ir kuri

grindžia ypatingo tikrovės segmento – *aš* – buvimą. Kavolis, gretindamas savąjį ieškojimą su Descartes'o ieškojimu, teigia, kad „[d]videšimtojo amžiaus sąmonei būdinga egzistencijos pagrindų samprata: *skauda, taigi esu*“ (Kavolis 1994a: 117). Beje, „*skauda – taigi esu*“, taip pat, kaip Descartes'o „*mąstau – taigi esu*“, iš esmės nėra teiginys, sakinyš, o vienas refleksinis „žodis“. Tik vienas žodis, juolab kad čia veikia ne teorinė, teiginius formuluojanti, o tiesioginė jausminė (pateminė) sąmonė. Patiriant skausmą, savosios egzistencijos tikrumas darosi neabejotinas. Skirtingai nuo dekartiškojo anoniminio „pono *Cogito*“, tai yra kiekvieno mąstančiojo, kuriam pavyksta pakartoti *Metafiziniuose apmąstymuose* aprašytus radikalios abejonės ir jos įveikos žingsnius, Kavolio abejojančiojo pirminė tikroji duotis yra esmiškai susijusi su konkrečiu asmeniu, taip pat su tam tikru jo paties nepasirenkamu laiko momentu: skausmas visuomet yra kieno nors skausmas, jis artimiausias, savausias šį kėsmą patiriančiajam ir nuo jo neatsiejamas. Savas skausmas liudija savęs tikrovę esant. Kartu jis neatsiejamas ir nuo laiko momento, nuo įvykio: *tada, kai kenti, žinai, kad esi*.

Tačiau stebėtina Kavolio mąstysenos ypatybė yra tai, kad skausmas jam visuomet yra skausmas dėl kito. Tiesiog nėra viename jo tekste nėra nieko apie skausmą kaip vien tik savo pojūtį. Todėl atjauta taip pat tampa tikrumo kriterijumi. „Skausmas už žmogų yra žmogiškosios būties svarbiausia tiesa, kuria tenka apibrėžti save ir visas kitas tiesas (...)“ (Kavolis 1994a: 102). Tai jau antras žingsnis tikrumo kelyje. Jis tiksliai atitinka Descartes'o žingsnį link ko kito, negu paties mąstančiojo mąstymas, link pasaulio – Dievo buvimo įrodymą. Dievas Naujųjų laikų metafizikoje yra ne kas kita, kaip anapusžmogiškos pasaulio duoties sinonimas. Šitai aiškiai matyti Descartes'o, o dar aiškiau – britų empiristų apmąstymuose. Tačiau Kavolio minties takas veda kita kryptimi – link žmogiškojo, o ne dieviškojo kito. Šis antrasis žingsnis yra neatskiriama susiliejęs su pirmuoju („*skauda – taigi esu*“): pasirodo, kad toks skausmas nelieka vien tiktai asmens viduje, nėra grynai sangražinis, o eina link kito, kitų. Tai tranzityvus, pačia savo prigimtimi tarpasmeninis skausmas, atjauta. Todėl atjauta įveikia pirmąją asmens vienišumą: šitaip įsitikinama kitų, tokių pat, kaip *aš*, tikrumu. Įsitikinama todėl (ir tiek), kad (ir kiek) dėl jų *skauda*. Jeigu (ir tiek, kiek) dėl kitų *neskauda*, tai ir jų tikrumas lieka abejotinas.

Šis „*skausmas su juo ir už jį*“ (Kavolis 1994a: 102) yra savyje pačiame aptinkama autentiško socialumo pradžia – asmens įsipareigojimo kitam ir kitiems pagrindas. Todėl savęs apmąstymas ir kūrimas kuo glaudžiausiai siejasi su savosios bendrijos apmąstymu ir kūrimu. Teigdamas, kad žmogus yra „iš prigimties“ vienišas, Kavolis kartu labai aiškiai sako: „Kad galėtum būti savim, reikia turėti kam priklausyti“ (Kavolis 1994a: 106). Tie, kas neturi savaiminės, „prigimtinės“

vietos istorijoje, tradicijoje, turi sąmoningai susirasti savo istoriją, susikurti savo priklausomybę, „iš savo tuštybės [t. y. tuštumos, – A. S.] išleisdami šaknis, istorijon įaugti“ (Kavolis 1994a: 107). Tuštumą paliekantis savaiminių egzistencijos pagrindų praradimas – anaip tol ne galutinis apmąstymo rezultatas, o tiktai esamos būklės konstatavimas. (Žinoma, tai ne empirinis konstatavimas, o filosofinės antropologijos plotmės išvada.) Jis tampa išeities tašku, iškeliant uždavinį sąmoningomis pastangomis užpildyti tuštumą, įaugti į istoriją. Kavolis manė, kad priklausymas bendrijai, tradicijai yra būtina deramos egzistencijos sąlyga. Reikia savo jėgomis susikurti savaime nebesamą vietą, lemti savo egzistenciją, įsipareigoti, šitaip įgyjant apibrėžtis, tampant kažkuo, kažkokiu, aprėžiant ir apibrėžiant savo egzistenciją. Radikaliomis tremties sąlygomis aišku, kad bendrijos nėra be apsisprendimo „už“ ją, kad toks apsisprendimas – ją steigiantis veiksmas.

Tačiau apsisprendimas yra tikras, o ne menamas tiktai tada, kai iš tiesų iškyla atvira ir alternatyvi, kitokio apsisprendimo galimybė. Apsispręsti galima tik tada, kai klausimas iš tiesų atviras, antraip tokio apsisprendimo svarstymas darosi dekoratyvinis, kompensacinis ar dar koks kitoks, virsta tuščia retorika. Tiesa, toks svarstymas gali būti malonus ir glostyti širdį tiems, kuriems pati jo galimybė iš tiesų visai nėra neatsiveria.

Šiame kontekste iškyla autentiško kalbėjimo būtinybė: asmeniškiausius jausmus turi išreikšti istorinį tęstinumą turinčios bendrijos kalba. Kaip egzistencinė būtinybė iškyla uždavinys kurti prasmę, būtent – savajai bendrijai tinkamas išraiškos priemones. „Arba, iš paskutiniųjų įtempęs jėgas, rizikuodamas viskuo, (...) sulipdysi įtikinamą savosios egzistencijos pateisinimą, – arba liksi tuščias (...), murmedamas žodžius, kurie tik kitiems ir kadaise buvo ką nors reiškę“ (Kavolis 1994a: 112). Svarbi žemės praradimo plotmė yra žodžių galios autentiškai reikšti praradimas, jų virsmas svetimais ir tolimais, netampančiais esamybe ir savastimi, tai yra ką nors reiškiančiais ne čia, ne dabar ir ne tau, o tiktai kažkada, kažkur ir kažkam. Nostalgiška sąmonė, kovodama su šia nenumaldoma prarastimi ir susvetimėjimu, mėgina gaivinti mirusius žodžius. Tuo tarpu sąmoningieji „žino, kad tik tam, kas tikra, galima būti ištikimam. Todėl jiems reikia surasti, kas tikra, nes jie pajėgia gyventi tik pajutę savo ištikimybės šaknijimąsi tuštybėje [t. y. tuštumoje, – A. S.], kuria jie yra patys sau, kol pa[si]lieka (kokiais buvo gimę) vieni (Kavolis 1994a: 119). Iš vienišumo patirties skleidžiasi autentiškos kalbos paieška ir kūrybinė pastanga.

Žuvus Algimantui Mackui, Kavolis pabrėžė jo kūrybinės ištaros unikalumą ir nepakeičiamumą: Mackus „buvo mūsų generacijos balsas ir su savim nusinešė tai, ko jinai jau nebepajėgs pasakyti“ (Kavolis 2006: 394). Nutylantis kartos balsas padaro ją bebalse. Kultūriniam sąjūdžiui taip pat svarbiausia suvokti, „ko labiausiai

reikia individo subjektyvumui ir žmogaus santykiui su žmogumi ir kokiomis simbolinėmis struktūromis jis galėtų įtikinamiausiai interpretuoti savo egzistencijos reikšmę ir savo atsakomybę“ (cituojuama iš Drunga 1979: 137). Bendrijos prasmų, vertybių ar simbolių, kaip Kavolis dažniausiai vadina, išteklius sudaro ne kas kita, kaip asmeniniai kūrybiniai indėliai.

Kita vertus, simbolių struktūrų stoka skatina „jautrumo, galbūt ir išvalgumo stiprėjimą, (...) aukštesnes moralines aspiracijas“, taip pat tikrovės „iškreiptumo, absurdiškumo, groteskiškumo pojūtį“ (Kavolis 1995c: 14–15).

Dabartinio asmens priklausymas bendrijai yra ribinis ir dialektinis: vertinant savąją bendriją, „desperatiškas blaivumas“ derinasi su „desperaciją praaugančia ištikimybe“ (Kavolis 1994a: 106) ir atitinkamu įsipareigojimu šiai bendrijai. Įsipareigojant desperacija neišnyksta ir nesumažėja, bet ištikimybė ją praauga ir apgaubia. Kovos su desperacija, kuriant simbolinius bendrijos išteklius motyvas vis atsikartoja iki pat paskutiniosios Kavoliui gyvam esant išleistos jo knygos – *Kultūros dirbtuvė* (Kavolis 1996: 170–172). Šitoks sąmoningumas yra būtina dabartinės bendrijos buvimo sąlyga: visi žmogiškieji ryšiai, priklausomybės ir įsipareigojimai yra sąmoningai sukuriami ir visa naikinančio laiko akiratyje palaikomi dalykai. „Nors viskas, kas mūsų ir mums sukurta, bus laiko išgraužta, *savo egzistencijoje aš pasiliksiu*, nesutiksiu, kad mane iš mano egzistencijos kas išplėštų, palikdamas joje tuštybę [t. y. tuštumą, – A.S.], kur turiu būti aš, sąmoningas žmogus (...)“ (Kavolis 1994b: 174–175). Bendraujant su Vytautu bene labiausiai imponuodavo mįslingas jo paties gebėjimas įsipareigoti tokiems visuomeniniams dalykams (kad ir vilnieiškiems akademiniam), kurių netobulumus, kartais kone groteskiškus, jis kuo puikiau suvokdavo, pasitikdamas archajiško kuroso šypsena.

Taigi du egzistencijos poliai – „prigimtinis“ asmens vienišumas ir būtinybė priklausyti bendrijai – sukuria įtampą, kuri padaro tai, kad žmogiškuosius ryšius žmogus „turi pats, iš nieko, iš savo vienišumo vidaus susikurti“ (Kavolis 1994a: 78). Bendrija yra asmeninėmis pastangomis *ex nihilo* kuriamas ir palaikomas dalykas. „Mes esame gimę vieni ir teturime tai, kuo *galime būti* vieni kitiems ir patys sau“ (Kavolis 1994a: 80). O kadangi asmeniškumas yra neatsiejamai susijęs su tarpasmeniškumu, tai buvimas kitam, kitiems lemia ir paties asmens tapatybę: „abejotinų ir kintančių išgyvenimų chaosas kristalizuojasi asmeninio identiteto struktūron“ (Kavolis 1994a: 106).

* * *

Žmonių solidarumas Kavolio mąstyme turi ir poreiginį matmenį. „Po“ gali reikšti „nebe“, paneigimą, atsisakymą, atmetimą. Pasak Kavolio, „Nieko šiandien nebereiškia dieviškosios dimensijos, galia ir tobulybė, grožis ir amžinumas (...)“ (Kavolis

1994a: 105). Tačiau „po“ gali reikšti taip pat ir tęsimą kitu būdu. Dieviškosios anapusbės „bereikšmiškumas“, Kavolio supratimu, anaipol nepakeičia pamatinės žmogaus intencijos – siekio transcenduoti, peržengti tikrovę, nes „žmogui apskritai nieko žmogiška nepakanka“ (Kavolis 1994b: 175). Kavolio mąstyme gyvos abi „po“ reikšmės. Vienu ar kitu metu kuri nors iš jų vyraudavo, tačiau niekad nelikdavo vienintelė.

Transcendavimo siekis, susijęs su metafizinėmis ir religinėmis sąvokomis apibūdinama stoka, yra ne kas kita, kaip tikėjimas. Tai, ką Kavolis yra parašęs apie Vinco Kudirkos tikėjimą, neabejotinai remiasi jo paties patirtimi. Kudirka buvo vienas iš svarbiausių Kavolio *alter ego*. Per jį Kavolis tiesiausiai pasisakė apie savo paties tikėjimo sampratą: *„Kudirka stovėjo ne prieš Nieką, bet prieš Nežinomybę, kurioje žmogus gali išskaityti tai, kam jis pajėgus. Tikėjimas yra Visko įkurdinimas Nežinomybėje. Tai, ko negalima žinoti, bet kuo tikima, tampa visų svarbiausia. Ir savo svarbiausiam žmogus atiduoda save. (...) Žmogus prieš Nežinomybę – tai moderniojo žmogaus dvasios būseną. (...) Žmogus gali aukoti savo egzistenciją tam, ką jis tiki (...). Žmogus gali aiškiausių ir artimiausių dalyką – patį save – padovanoti labiausiai abejotinam – pačiai Nežinomybei, kurioje jis sukuria savo vietą“* (Kavolis 1994c: 61). Tokiu tikėjimu, traktuojamu ne savitai religine, o veikiau filosofine, jaspersiška transcendencijos prasme, remiasi grynai asmeninis „galutiniųjų savo gyvenimo tikslų“ pasirinkimas (Kavolis 1959: 93).

Kavolis nesakė, kad amžinybės, dievų ar Dievo nėra. Santykį su dievais jis gretino su tarpasmeniniu santykiu ir vertino pagal pastarojo kriterijus: kadangi tobuloms būtybėms mūsų nereikia, tai mes joms nieko neprivalome. Jei joms mūsų reikėtų – privalėtume! Tačiau, atkartodamas radikaliosios Kanto ištaros – „tu privalai, vadinasi, gali“ – kryptį, Kavolis teigė, kad galime įsipareigoti tiems, kuriems mūsų reikia. Meilės ir ištikimybės reikia kaip tik netobuloms, mūsų stokojančioms, tai yra žmogiškoms būtybėms. Taip solidarumas įsikuria poreliginėje, tarpasmeninėje, socialinėje perspektyvoje.

Žemės praradimo patirtis padaro egzistencijos baigtybę kone apčiuopiamą ir asmens, ir bendrijos plotmėse. Pati savaime visa ko žmogiškos baigties perspektyva yra destruktivi. Bet ji gali tapti reikšminga kaip tolimiausias solidarumo fonas: mirties akivaizdoje „tikra palieka tik tai, ką ir visko, kas žmogiška, sunaikinamumo perspektyvoje verta perduoti kitiems“ (Kavolis 1994a: 102). Atjauta, be kita ko, yra jausminė atminties sąlyga. Vienas iš svarbiausių ištikimybės pavidalų, kurį Kavolis daug syk minėjo ir svarstė, yra kaip tik atmintis, arba ištikimybė tiems, „kuriuos tik mes tegalime prisiminti“ (Kavolis 1994a: 99) ir „kurie jau nieko nebeturi kaip tik mus“ (Kavolis 1994a: 102). Tiktai gyvųjų atminties dėka mirtis „nesunaikina žmogaus neužmirštamumo“ (Kavolis 1994a: 101).

Vėlesniuosiuose Kavolio tekstuose atsirado sudėtingesnių anapusių, priklausomybės ir solidarumo atmainų analizių. Siekiamojo jaugimo „iš savęs į savo vietą žemėje“ (Kavolis 1994b: 238) trajektoriją kreipia tikėjimas. Dabartinio žmogaus santykis su anapusybe yra prieštaringas: anapusybe nėra tradicijos duotybė, bet nėra ir tiesiog Apšvietos demaskuota iliuzija. „Tai, kas buvo užčiuopta tikėjimo įvaizdžiais, yra *reikšminga* iliuzija (...)“ (Kavolis 1994b: 237). Kultūros sociologo, sąmoningumo istoriko, moralinių kultūrų ir civilizacijų analitiko darbo sritis yra kaip tik įvairūs tokių „reikšmingų iliuzijų“ klodai.

Skleisdamas reikšmingos iliuzijos sampratą, *Sąmoningumo trajektorijose* Kavolis pasitelkė Alfonso Nykos-Niliūno poeziją ir aptiko joje savotišką asimetrišką solidarumą: „sąmoningo“, iliuzijų nebeturinčio *aš* – su „nesąmoningu“, iliuzijomis gyvenančiu kitu (žinoma, ši sąmoningumo / nesąmoningumo priešprieša yra santykinė). Kavolio mintys čia kartais tiesiog inkrustuotos Nykos-Niliūno poezijos citatomis. „Žmogus gyvena ir miršta nežinojime, bet jo ištikimybę galima gyvenime pažinti, ir ji lieka mirties nesunaikinama. ‘Aš’ palieka ‘jū’ kovą branginančiu stebėtoju, žinančiu, kad tik tie, kurie ‘kovoja nepažindami teisybės’, kurių kova apdengta iliuzijomis, jaučia, kad jie ‘prasmingai krinta’. Sąmoningas žmogus nebeteri prasmingo žuvimo iliuzijos. Bet ir sąmoningam žmogui šaukia kito žmogaus balsas (...)“ (Kavolis 1994b: 174). Solidarizuotis gali taip pat ir su tuo, kurio veiksmų tikslingumu netiki ir manai, kad jo kova beprasme, atjausdamas jo žmogišką siekį ir pastangą. Šiuo atveju turimi omenyje pokario Lietuvos partizanai.

Nagrinėdamas „sąmoningo“ *aš* solidarumo su „nesąmoningu“ *kitu* prielaidas, Kavolis iš esmės aiškina, koks šiandien apskritai gali būti deramo gyvenimo pagrindas: „Svarbiausia yra ne tikėjimų, žodžių ir iliuzijų struktūros, bet kaip tik jų praradimo skausme atsiveriąs jų reikšmingumas (...) ir giliausiai prabylanti žmogaus būties tiesa (žmogaus tiesa yra tai, kas išlieka, suvokus viso, kas jam priklauso ir kam jis priklauso, laikinumą)“ (Kavolis 1994b: 174).

* * *

Baigiant negalima nepaliesti dar vieno dalyko: santykis su tikėjimo objektu slepia savyje taip pat ir galimo neigimo momentą. Apie tikėjimo objektą, arba reikšmingą iliuziją Kavolis sakė, kad prieš ją „reikia – su meile jai – *kovoti*. (Kovoti su ja tik ten, kur ji ir mylima: savyje.)“ (Kavolis 1994b: 237). Ir šiuo atveju atitinkamas sprendimas grindžiamas ne mokslinė, empiristine, sociologine ar kaip kitaip aptinkama medžiaga. Šio sprendimo gebėjimas postuluojamas filosofškai, postmetafiziškai. Tačiau šis postulatas turi lemtingų pasekmių visuomenės ir kultūros supratimui. Nors ir apeliuodamas į sociologinius duomenis, Kavolis prieina išvadą, kad vienintelis „prigimtinis“, arba universalus, visiems žmonėms priskirtinas poreikis

yra „žmogaus nesutilpimas visais savo gyvenimo momentais į bet kokias galimas aprašyti normatyvines sistemas ar institucijų reikalavimus. [...] Ž]monės nesutilps ir į jokią transcendencijos doktriną“ (Kavolis 1994b: 75). Santykiyje su socialinės tikrovės pavidalais, kultūros dariniais, simbolinėmis struktūromis Kavolis išvelgė dvejopas alternatyvias galimybes. „Galima postuliuoti, kad žmogiškojo subjektyvumo turinys, kiek jis formuojamas sociologiškai [t. y. socialiai], yra arba tiesioginis, arba atvirkštinis jį veikiančios socialinės tikrovės atspindys.“ (Kavolis 1995b: 97). Kiekviena vaizduotė „priklauso tam tikrai kultūrinei tradicijai ir veikia arba pagal, arba prieš kategorijas, kurias ši tradicija sukūrė“ (Kavolis 1997: 33). Ši ypatinga asmens vidujybės instancija išmėgina ir arba taiko, arba atmeta tam tikrai visuomenei ir kultūrai būdingas kategorijas, ji „veikia dialektiniu principu, galėdama socialinę realybę priimti, su ja identifikuotis, ją reprezentuoti – arba atmesti, kritikuoti, stengtis išreikšti alternatyvą, priešingą tam, kas jau yra“ (Kavolis 1996: 67). Kultūra visada yra „interpretuojama kūrybingos [t. y. kūrybinės] vaizduotės, sakančios „taip“ arba „ne“ viskam, kas jau yra“ (Kavolis 1996: 67). Gebėjimas šiais radikaliais būdais santykiauti su tikrove būdingas ir asmenims, ir ištisoms bendrijoms. Daugiau negu abejotina, ar šį gebėjimą gali sučiuopti sociologas, istorikas, psichologas ar koks kitoks kultūros analitikas: jo visuotinumas nurodo į postmetafizinę plotmę. Ne be reikalo pats Kavolis vadina šį gebėjimą postuluojamu.

Aišku, šis suverenaus *aš* nyčiškas „taip“ arba „ne“ sakymas visam kam, su kuo susiduriama, nurodo ribines individo ir bendrijos galimybes. Šie radikalūs sprendimai grindžia taip pat ir sociologo ar kultūros istorijos analitiko veiklą, nes esmiškas žmogaus „nesutilpimas“ į jokių prasminius kontekstus ir šitaip pasireiškiantis jo „prigimties“ neprigimtinumas kreipia į tikrąją žmogaus prigimtį – istoriją – ir daro pastarosios analizę maksimaliai svarbia. Prasmių struktūros vėl ir vėl siejamos su *aš* būdingu radikaliu gebėjimu jas paneigti. Kavolis nagrinėjo, kaip šis gebėjimas reiškiasi įvairiose plotmėse, kokiuose laiko ir erdvės rėmuose, gyvenimo srityse, kokiems individams ir kokioms visuomenės grupėms vieni ar kiti reikšmių ansambliai yra gyvybingi, kada ir kur jie galioja ir kokiomis aplinkybėmis įpareigoja. Jis yra aptaręs ištisą tokio apsisprendimo atmainų spektrą – instrumentinį, kompensacinį, dekoracinį ir perversinį kultūros teikiamų prasmių „naudojimą“, kuris taip pat remiasi vienokio ar kitokio santykio galimybe. Be to, kūrybinė vaizduotė, kuri gali tapti negatyvia instancija ir socialinės tikrovės, ir kultūros reikšmių ansamblio atžvilgiu, kartu lemtingai veikia socialinę kultūrinę tikrovę, yra jos daugiau ar mažiau radikali transformacijos variklis. Visa tai, galima sakyti, sudaro jo kultūros sociologijos branduolį.

Nagrinėdamas kultūros istorijoje išryškėjančias pamatines pasirinkimo alternatyvas, Kavolis darė tai kaip atstovas tokios bendrijos, kuri, pasak jo, ypatingos

istorinės lemties ir intelektualinio sąžiningumo dėka įgijo „pilno išsilaisvinimo“ patirtį. Tačiau, ar ši bendrija reali, ar įsivaizduojama – ko gero, neatsakomas klausimas. Ji pati gali būti, o galbūt netgi visuomet būna ne kas kita, kaip reikšminga iliuzija, apeliuojanti į tikėjimą, sąmoningą įsitraukimą, įsipareigojimą ir ištikimybę. Tuo pat metu šalia aiškiai suvokiamų įsitraukimo ir įsipareigojimo prielaidų visada išlieka atvira galimybė būti visiškai laisvam nuo jų, visiškai vienišam, sugrįžti į negatyvios laisvės plotmę, kurioje nėra jokių vertybių, saitų, įsipareigojimų, atjautos ir netgi skausmo. Gali būti, kad kaip tik ši kraštutiniausia ir pavojingiausia galimybė laiduoja visų pasirinkimų tikrumą, nes parodo, kad gebėjimas įsitraukti į esmiškai netobulą žmogiškąją tikrovę turi atsvarą. Ši atsvara – pagrindo nebuvimas – pasirodo esąs pats tvirčiausias pagrindas. Mąstydamas apie laisvą įsijungimą į bendriją, įsipareigojimą ir ištikimybę jai, dešimtmečius nenuilstamai praktikuodamas šiuos dalykus, Kavolis įstengė tuo pat metu nuolatos turėti prieš akis atvirą alternatyvą: „Bet mes niekam (net tam, ko trokštame) nepriklausome. Mūsų sąmoningumo nepaperka nei tai, kas esame, nei tai, ko mums reikia. Mūsų egzistencijoje švyti jos supratimo aiškumas“ (Kavolis 1994b: 178).

Gauta 2011 09 10
Priimta 2011 09 20

Literatūra

- Adamkus, V.; Mieželis, R.; Šmulskštys, J. 2000. „Santaroj Kavolis – dvasios tėvas“, in Kuolys, D.; Kavolienė R. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Drunga, M. 1979. „Santara-Šviesa išėivijos keliu“, in Adamkus, V. (red.). *Santara-Šviesa. 25 metų sukaktuvinis leidinys*. Chicago: A. Mackaus knygu leidybos fondas, p. 112–155.
- Durkheim, E. 2002. *Savižudybė. Sociologinis etiudas*. Vertė J. Skersytė. Vilnius: Pradai.
- Kavolis, V. 1959. „Laisvės samprata socialiniuose moksluose“, in Kavolis, V. (red.). *Lietuviškasis liberalizmas*. Čikaga: Santaros-Šviesos federacija, p. 90–108.
- Kavolis, V. 1979. „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, in Adamkus, V. (red.). *Santara-Šviesa. 25 metų sukaktuvinis leidinys*. Chicago: A. Mackaus knygu leidybos fondas, p. 9–94.
- Kavolis, V. 1994a. „Nužemintųjų generacija“, in Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, p. 63–120.
- Kavolis, V. 1994b. „Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai“, in Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, p. 121–354.
- Kavolis, V. 1994c. „Žmogaus genezė. Psichologinė Vinco Kudirkos studija“, in Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, p. 11–62.
- Kavolis, V. 1995a. „Apie istorinę psichologiją“, in Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vertė R. Naujokaitis. Vilnius: Baltos lankos, p. 7–10.
- Kavolis, V. 1995b. „Dialektinė psichologinės modernizacijos teorija“, in Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vilnius: Baltos lankos, p. 97–108.
- Kavolis, V. 1995c. „Krizės asmenybė“, in Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vertė R. Naujokaitis. Vilnius: Baltos lankos, p. 11–22.
- Kavolis, V. 1995d. „Magnificencija...“. *Klaipėdos Universitetas*, Nr. 5 (12), p. 4.
- Kavolis, V. 1995e. „Socialinė avangardinių kultūrų psichologija“, in Kavolis, V. *Kultūrinė psichologija*. Vertė R. Naujokaitis. Vilnius: Baltos lankos, p. 128–153.

- Kavolis, V. 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis, V. 1997. „Maištininkų mitologijos“. Vertė A. Gelūnas. *Baltos lankos*, nr. 8, p. 11–38.
- Kavolis, V. 1998. „Savojo „aš“ istorijos, socialumo žemėlapiai“, in Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*. Vertė M. Žiedas. Vilnius: Baltos lankos, p. 29–151.
- Kavolis, V. 2006. „‘Dar nesuradau tikrųjų žodžių atsisveikinti su žmogumi, kuris buvo mūsų generacijos balsas...’“, in Kavolis, V. *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, Aleksandravičius, E.; Dapkutė, D. (sud.). Vilnius: Versus aureus, p. 394–396.
- Nyka-Niliūnas, A. 2000. „Vytautas Kavolis: keletas atsiminimų nuotrupų“, in Kuolys, D.; Kavolienė, R. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, p. 269–272.
- Sverdiolas, A. 2000. „Vytauto Kavolio kultūros filosofija“, in Kuolys, D.; Kavolienė, R. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, p. 51–93.
- Sverdiolas, A. 2010. „Etnometodologija kaip refleksijos pratybos“. *Baltos lankos*, nr. 31/32, p. 109–150.
- Šilbajoris, R. 2000. „Vytautas Kavolis tarp minties ir poezijos“, in Kuolys, D.; Kavolienė, R. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, p. 107–120.
- Šliogeris, A. 2000. „Laisvojo šaulio taku“, in Kuolys, D.; Kavolienė, R. (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos, p. 220–234.
- Žukas, S. 1994. „Pratarmė. „Be baimės ir be patosė““, in Kavolis, V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, p. 5–10.

Arūnas Sverdiolas

PHILOSOPHICAL THREADS OF VYTAUTAS KAVOLIS' SOCIOLOGY

Summary

This paper examines philosophical self-reflective interpolations of Kavolis' sociology. Kavolis juxtaposed the notion of personality with civilisation as such and with different civilisations, situating the assumptions of his own thinking in the theoretical meta-context, i. e. in relation to other, different frames of thought, expanding on their common grounds and on differences between them. Kavolis held that the loss of the symbolic 'soil' and of the belief that the 'I' belongs to a whole of self-evident values was fatal to his generation of exiles. The situation of exile sharpens the experience of the modern human being, opening to experience fundamental structures of existence. This paper shows that Kavolis does not derive self-consciousness from the theoretical understanding of reality but, instead, from the realm of passions. For Kavolis, consciousness and existential maturity are linked with the loss of illusions and the experience of pain. The existentialist notion of freedom, directly relevant to Kavolis' philosophical thought, represents nature as nothingness, a nothingness that discovers itself to consciousness but does not guarantee authentic self-perception. Yet out of this Sartrean nothingness emerge

personal responsibilities, determining existential frames, and by that ephemeral human existence gains substance. The un-naturalisation of existence brings a sense of uncertainty about reality. Juxtaposing his own search for reality with that of Descartes, Kavolis claims that modern consciousness is characterised by its reliance on fundamental existential grounds: I feel pain [I am in pain], therefore I am. The second move in the path to the real is empathy: pain is intersubjective by nature. Kavolis thought of self-reflection and self-creation as embedded in the process of contemplating and generating symbolic resources of a community, the resources that are needed to understand the meaning of one's own and community's existence. This is the condition for a community to be: human relationships, dependences and commitments are consciously instated and sustained by personal effort. However, the relationship with the object of faith as with a 'meaningful illusion' includes a possibility of negation. Next to the fully realised possibility of involvement and responsibility, there is always the other way open: of being absolutely free from it, of returning to the negative freedom devoid of values, bonds, and commitments.

KEYWORDS: the 'I', community, existence, illusion, responsibility, the loss of soil, self-consciousness, pain, solidarity, faith.